

ANDREJ KONCSALOVSKIJ: KEDVES ELVTÁRSAK!

DÜH, ORSZÁGOS VAKREMÉNY

SZÍJÁRTÓ IMRE

A TÖRTÉNELMET A GYŐZTESEK ÍRJÁK, A DIKTATÚRÁKBAN AZONBAN A JELENT IS FOLYAMATOSAN CENZÚRÁZZÁK. A NOVOCSERKASSZKI MÉSZÁRLÁS TÖRTÉNETE ELTÜNTETETT SZÉGYENFOLT A SZOVJETUNIÓ TÖRTÉNELMÉBŐL.

A sztrájk hiányzik a szovjet filmtörténetből – először és talán utoljára Szergej Eisenstein nyúlt a témához részben *A Patyomkin páncélos* lázadó matrózainak történetében illetve a *Sztrájkban* (*Sztacska*, 1925), de ott még más volt a felállás, mint Andrej Koncsalovszkij új filmjében, hiszen a matrózok és a munkások a cári elnyomó hatalom ellen keltek fel, nem úgy mint a *Kedves elvtársak!*-ban, ahol megtörténik a (szereplők számára) hihetetlen: a szovjet hadsereg lő a szovjet emberekre. Ha egy pillanatra átvesszük a *Kedves elvtársak!* nevesített szereplőinek – a helyi és állami pártvezetőknek – a szemszögét, akkor és ott, 1962-ben, a sztrájk fogalma teljes képtelenség, elnyomásról nem beszélhetünk, hiszen a Szovjetunióban a proletároké a hatalom, hanem csak „átmeneti nehézségekről”, amelyeket az elégedetlen munkások felnagyítanak, mert nem hallják meg a párt szavát: az áremelésekre az ő érdekükben van szükség, hogy aztán később jobb legyen nekik és az egész országnak. Lám, a távlatokban gondolkodó egyetemisták közleményben üdvözlik a tej- és húsdrágulást. A filmben kizárólag a pártelit képviselői vannak egyénítve, a másik oldal csak tömegként van jelen – utóbbiak hősként és névvel-arccal nem szerepelhetnek, mert a holttestüket, a nyomukat és az emléküket is eltüntették a történelemből.

A *Kedves elvtársak!* cselekményének elemei egy sor lengyel filmből lehetnek ismerősek, de az orosz moziban úttörő alkotásról van szó. Csak egyetlen idevágó lengyel példa, az 1970-es munkástüntetésről és szétveréséről szóló *Fekete csütörtök*. Janek

Wiśniewski elesett (Antoni Krauze, 2011). A novocserkasszki munkásokat is feldühítik az áremelések, a mindössze zászlókkal és transzparenszekkel felszerelkezett tiltakozók a helyi pártbizottság elé vonulnak, a vezetők reszketni méltóztatnak, majd megpróbálnak a hátsó kijáratokon menekülni, amint összeszedik magukat és központi segítséget kapnak, elkezdenek ülésezni, döntést hoznak a tömegoszlatásról, ha kell fegyverrel: az erőszak- és ideológiai szervezetek sorában egyszerre látszik a meghasonlás és a keménykedés. Az utóbbi győz, egy KGB-s orvlövész belelő a tüntető tömegbe, kezdetét veszi a mézárás. Koncsalovszkij története három napot fog át, a klasszikus dramaturgia, tér, idő és cselekmény egysége teremti meg a film drámaiságát és hozza létre feszes szerkezetét. A drámai sűrűsödés színterei, tetthelyei a városi pártbizottság, a pártszékház előtti tér, a kórház és a halottasház.

Nagyon fontos körülmény a film megértése szempontjából: Novocserkasszki a szabad és önigazgató kozákok hazája; nem csoda, hogy éppen itt nyugtalanok a népek. Hogy voltak-e másutt is megmozdulások 1962 júniusának elején, azt sajnos nem tudom, a filmben foglalt történések teljesen ismeretlenek voltak a számomra. Koncsalovszkij filmjének nagy érdeme, hogy hozzásegíti nézőjét a retusált szovjet történelem felfedezéséhez. A novocserkasszki mézárás 1962. június 1-jétől 3-áig zajlott, és az áldozatok száma 26 és 80 között lehetett. A lázadás a film tanúsága szerint, noha megyei és városi szinten jelentős volt, nem terjedhetett tovább, mert a Moszkva küldöttként

Anasztasz Mikojan, a Politikai Bizottság elnökségének tagja azonnali hírzáratot és kijárási tilalmat rendelt. Elképesztő módon még a rádióamatőröket is elhallgattatták, ezek szerint ők valódi veszélyt jelentettek akkoriban a hírek terjesztésében. Két, egyformán rémületes részlet még a filmből: mivel az áldozatok vérét nem tudják nyomtalanul eltakarítani a főtérről, azonnali aszfaltozásba kezdenek azok a városgazdálkodási szervek, amelyek amúgy üzemszerűen egy ilyen „felújítást” évekig terveznek. A másik vérlázító jelenet, pedig az, hogy június 3. estéjére központilag szabadtéri táncmulatságot szerveztek a mézárás helyszínére. Tulajdonképpen akár meglepőnek is tűnhet a párt- és állami vezetők gyakorlottsága a felkelés leverésében és azonnali eltitkolásában – a filmben teljesen világosan a magyar '56 sejlik fel, amelynek emlékei élénken élhetnek az elvtársakban (a „düh, káprázat, országos vakremény” töredéksort Petri György *Nagy Imréről* című verséből idéztem a fentiekben). Magyarország neve még kétszer bukkan fel egyébként a filmben, mindkét-szer a jólét példaországaként, amelynek adományait kizárólag a vezetők élvezhetik: egyszer egy üveg Unicum formájában, amelyhez a főszereplő, Ljuda a nómenklatúra tagjaként jut, majd a pártbizottságra betörő munkások magyar szalámit találnak. Ami Novocserkasszki történet, az az igazi „cs. p.”, különleges helyzet, rendkívüli állapot, amelynek Oroszországban rendszerint saját minisztériuma is van – a csúcshintézmény tehát egyszerre foglalkozik természeti katasztrófák kezelésével és politikai mozgolódások megfékezésével.

A *Kedves elvtársak!* sokfajta módon van beleágyazva az orosz és a szovjet történelembe, ez a film egyik erőssége. A kozákságról már volt szó, itt egy újabb szálát érdemes előhozni: Ljuda Szjomina városi pártbizottsági tag (Julija Viszockaja nagyszerű alakítása) édesapja a forrongások kezdetekor felveszi kozák egyenruháját, hogy így elevenítse fel a szabadságharcos hagyományt. Talán nem tévedek, mikor azt mondom, hogy mindketten (az apát Szergej Erlis játssza nagyszerűen) akkor kezdenek el déli-délnyugati akcentussal beszélni, amikor felbosszantják magukat valamin – pusztá érdekességnél talán kicsit többet jelent az orosz kritikák közlése, miszerint Julija Viszockaja éppenséggel Novocserkasszkból származik. 1962-ben az orosz társadalmat még áthatja a Nagy Honvédő Háború emlékezete: Szjomina hadiözvegy, maga is harcolt a háborúban, a lánya egy frontkapcsolatból származik. Elképesztő felidézni, hogy ezek a nemzedékek, amelyek tagjai végigélték a háborút, min mentek át az azóta eltelt mintegy húsz évben. Többször említik, hogy a város tele van nemrégiben szabadult elítéltekkel, akiknek jelenléte ugyancsak hozzásegít az általános fellazuláshoz; nyilvánvalóan a sztálini „tisztogatások” a Hruscsov-érában szabadláb-

ra került áldozatairól van szó. Politikai elítéltekről, nem pedig köztörvényes bűnözőkről. Sztálin és időszaka egyébként több szereplő számára igazodási pont, Szjomina például az eseményeket csakis ebből a nézőpontból képes megítélni (banditizmusnak minősíti a felkelést, azonnali fegyverhasználatot követel egy gyűlésen). Mindez azért okoz a filmben termékeny ideológiai konfliktust, mert ezek szerint a keményvonalasokon mit sem változtattak a XXII. párkongresszuson elhangzott beszédek, amelyek a sztálinizmussal való végleges leszámolásról szóltak. A munkások egyébként Lenin képeivel vonulnak, hogy az ideológiai körkép teljes legyen – a 60-as évek elejéből nézve a lenini eszmék a demokrácia szótárából vannak összerakva (bár Szjomina apja a jelen áruhiányát az 1922-es éhezés emlékeivel kapcsolja össze). A történések ugyanakkor talán előrevetítik a közeljövőt is: két évvel a film megjelenése után Nyikita Hruscsov megbukik.

A *Kedves elvtársak!* ugyanakkor több mint felzaklató tényfeltáró történelmi film, egyéni sorsforduló is. Ljuda, a fanatikus pártkader a tüntetők oldalára állt rebellis lányát, Szvetát keresi, előbb a főtéri mézárulás káoszában majd a kórházban és a halottasházban.

„Emléküket is eltüntették a történelemből”

Végül megtalálja egy embersége-sebbnek bizonyuló belügyi nyomozó segítségével egy szomszédos falu temetőjében, ahol a mézárulás áldozatainak egy részét titokban elföldelték. Nagyon is más szereposztásban, de az *Antigoné* drámája ismétlődik: ha a közösség elvont jogrendje, a hatalom parancsa szembekerül a személyes, emberi igazsággal, mindig az utóbbi kell választani. Szeretteinket el kell temetnünk. Lánya elvesztése, és a hatalom sorozatosan lelepleződő mesterkedése, hogy mindenáron eltussolja rémtettét, lassan még ennek a vakhitű sztálinistának is felnyitja a szemét.

A *Kedves elvtársak!* ugyanakkor a dermesztő szovjet hétköznapiok filmje is. Két viszonylag új példa hasonló minitablóra, bár mindkettő szűk évtizeddel későbbi képet mutat. Valerij Todorovszkij 2019-es *Ogyesszaja* orosz léptékkal mérve nem is mesz-sze játszódik Koncsalovszkijétől, és ugyancsak egy vesztégzárat mutat be, amelyet egy járvány miatt vezettek be. Itt van aztán Karen Sahnazarov 2012-ben *Szerelem a Szovjetunióban* címmel újravágott filmje, amely az ellenkultúra mozgolódásának jeleit mutatja be – a nagyvárosi szamizdatosok tevékenysége viszonylag ismert történet, a *Kedves elvtársak!* nagy eredménye pedig éppen az, hogy egy eddig ismeretlen történet részleteit világítja be. Nagytörténelem és szovjet hétköznapiok, mindhárom film a Központi Bizottság rádióközleményeinek árnyékában élő kisembert mutatja be – talán a hasonló filmekből lehet valamit megérteni abból, hogy az orosz nők miért olyan vibrálóan idegesek: mint-ha a mai napig magukkal cipelnék évszázadok aggodalmait.

Egy hatvan éve a pályán levő alkotó életművét a csúcsaival érdemes mérni: a *Kedves elvtársak!* méltó társa az 1966-os *Ászja Kljácsinának*, az 1989-es *Tango és Cash*nek vagy a 2002-es *Bolondokházának*.

KEDVES ELVTÁRSÁK! (Dorogije tovariscsi!) – orosz, 2020. Rendezte: **Andrej Koncsalovszkij**. Írta: **Jelena Kiszeljova** és **Andrej Koncsalovszkij**. Kép: **Andrej Najgyenov**. Szereplők: **Julija Viszockaja** (Ljuda Szjomina), **Julija Burova** (Szveta), **Szergej Erlis** (Nagyapapa). **Andrej Guszev** (Viktor), **Anatolij Petrunyin** (Tábornok), Gyártó: **Koncsalovszkij Prod**. Forgalmazó: **Cirko Film**. Feliratos, 117 perc.